

Kulturarvingerne på Lystgården

Hvordan konstruktioner af kulturarv og bæredygtighed flettes sammen og bliver til politisk platform for en hverdagsklimaaktivistisk bevægelse i Bergen

Lone Ree Milkær

Stipendiat, Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap,
Universitetet i Bergen
lone.milker@uib.no

Abstract

This article examines the connections between sustainability and cultural heritage in a branch of the everyday climate activist movement *Sustainable lives* in a suburb of Bergen, Norway. In the material, narrative and performative practices of the activists in the movement cultural heritage become both a way of forming a platform in the public sphere and a way of creating a connection between past, present and future which is mirrored in the discourse of a sustainable climate-changed future. By taking on the responsibility as cultural heirs the movement simultaneously creates the cultural heritage that they claim responsibility for.

The house Lystgården in the suburb Landås is an old mansion, built in the 1600s as Landås hovedgård, which now houses the movement Sustainable lives and is the center of most of the activities in the Landås chapter. By re-telling the story of the house as the summer home of the childhood and youth of Bergen native composer Edvard Grieg the movement connects to the romantic perception of nature in the 1800s and a nostalgic image of peasant culture. The article examines both materials, narratives, and performative strategies for creating the identity as a kind of sustainable cultural heirs.

Keywords:

Sustainability
climate change activism
cultural heritage
cultural heirs
temporality.

Kulturarv og bæredygtighed

I forstaden Landås i Bergen ligger et hus som er konstrueret af solide bjælker med en helt særegen teknik, som kun meget få huse af denne slags er bygget med, fortæller en frivillig i bevægelsen Bærekraftige liv. Jeg har mødt ham i huset til et interview om hans aktiviteter i bevæ-

gelsen og hans tanker om bæredygtighed og klimaforandringer. Men hvorfor fortæller han mig om huset, vi sidder i, når interviewet egentlig skulle handle om noget andet? Som i andre interviews og observationer, i tekster om Bærekraftige liv og i bevægelsens praksis trænger huset sig på og bliver til en del af samtalen. I dette tilfælde helt bogstaveligt, fordi vi

rejser os op og går rundt, mens informanten peger og fortæller om arkitektoniske og byggetekniske detaljer. Informanterne vender ofte tilbage til huset, når vi skal snakke om bæredygtighed og om bevægelsen. Huset hænger sammen med Bærekraftige liv på en måde, som gør mig nysgerrig overfor, hvordan særligt bæredygtighed tematiseres i praktisk hverdagsaktivisme. Bygningen og stedet fungerer som en form for krystalliseringspunkt, ikke bare for aktivitet, men også for informanternes forståelse af bæredygtighed, kulturarv og sammenhængen mellem de to. Hensigten med mit feltarbejde har været at undersøge, hvordan bæredygtighed, som er et temmelig abstrakt begreb, forstås og praktiseres i en form for hverdagsaktivisme. Feltarbejdet på Landås, som jeg har lavet i forbindelse med en Ph.D. afhandling tilknyttet projektet 'The Future is Now. Temporality and exemplarity in climate change 'discourses på Universitetet i Bergen, viser at koblingen til kulturarv kan være en måde at konkretisere både bæredygtighed som begreb og de idealer, det repræsenterer. Arbejdet er også et eksempel på, hvordan temaer kan krystalliseres i et feltarbejde, som her hvor temporalitet og klimaforandringer blev til bæredygtighed og kulturarv.

Både bæredygtighed og kulturarv er temporale begreber, som er forbundet til forståelser af forbindelser mellem fortid, nutid og fremtid. De er også begge kendetegnet ved at være det, man i diskursteori kalder flydende betegne. Alle er enige om, at begreberne er betydningsfulde, men de skifter betydning efter kontekst. Derfor vil definitioner af deres betydning altid være en forhandling. Denne artikel er en undersøgelse af, hvordan definitioner af kulturarv og bæredygtighed forhandles og af hvordan koblingen mellem kulturarv og

bæredygtighed gøres i praksis og hvilke betydninger, denne kobling har for forståelsen og praktiseringen af bæredygtighedsidealer. Den er også en undersøgelse af begge begreber som dynamiske og fleksible og som interagerende med hinanden i kontekst. Anne Eriksen gengiver i sin artikel Kulturarv og kulturarvinger (Eriksen 2009: 474) riksantikvarens spørgsmål om kulturarven kan være en ressource i mødet med klimaændringer. Kulturarvens samfundsnytte, herunder tilknytning til bæredygtighed i den ene eller anden form, er til stadighed til diskussion (Magnussen et al 2016; Bakken 2022:98). I artiklen undersøger jeg hvordan ideer om kulturarv flettes sammen med ideer om bæredygtighed i en praksis, hvor samfundsnytte for Bærekraftige liv er en væsentlig bevæggrund. Det gør jeg ved at undersøge, hvordan Bærekraftige liv, gennem materielle, narrative og performative praksisser, etablerer og bruger huset Lystgården som kulturarv. Mit udgangspunkt for dette er et folkloristisk blik for betydningen af variation i fortællinger, som udvides med en perspektivering til materielle og performative processer. Jeg følger sammenvævningen af bærekraft og kulturarv gennem fredningsdiskussioner, romantikkens naturopfattelser og forbindelsen til komponisten Edvard Grieg. Konkret følger jeg disse sammenvævninger gennem huset Lystgården på Landås og de forhandlinger om husets status som kulturarv, som konkretiseres i fortællinger om huset, i husets og havens indretning. I artiklen behandles kulturarv som konstruktioner, der bliver til gennem praksisser som kan være diskursive, materielle, narrative eller performative. Forhandlinger af status som kulturarv handler om definitionsmagt. Hvem er det, som bestemmer hvad kulturarv er? Og henvisninger til kulturarv i ental kan

lukke diskussioner, eller i hvert fald være et forsøg på det (Selberg 2008:21, 22). Med Løkke og Hyllands betegnelse giver det en tillægsværdi, når noget udråbes som kulturarv (Løkke og Hylland 2014:164). Bæredygtighed i sig selv er ikke genstand for analyse i denne artikel. Begrebet har sit udgangspunkt i FN-rapporten *Our common future* fra 1987, som cementerede bæredygtighed i den generelle betydning: at tage hensyn til jordens begrænsede ressourcer (Brundtland et al., 1987:24,25). Rapporten cementerede også bæredygtighed som et temporalt og processuelt begreb, der nok har sigte på en bæredygtig fremtidig verden, men som vægtlægger den nutidige proces, som skal føre til utopien. Som udgangspunkt er bæredygtighed et ganske abstrakt begreb, som kan have en mængde forskellige udtryk. I artiklen vil jeg se på, hvilke betydninger bæredygtighed får gennem Bærekraftige livs praksis, på hvordan bærekraft kan konkretiseres gennem kulturarvsbegrebet, og på hvilke forbindelser konkretiseringen skaber til materielle, narrative og performative praksisser.

Den frivillige, som rejste sig og viste rundt i huset, var specielt interesseret i den tekniske konstruktion og de arkitektoniske finesser, mens andre i bevægelsen begejstret fortæller, at Landås hovedgård, som er husets officielle betegnelse, har tilhørt Edvard Griegs familie og at Griegfamilien brugte det som sommerresidens, da Edvard var barn og ung, indtil det blev solgt i 1873 (Baadsvik, 2014) eller om, at de har været på besøg, da huset fungerede som bolig for præsten i den nærliggende

Landås kirke. Indenfor især de seneste ti år er forbindelsen til Edvard Grieg blevet genoptaget og brugt til at promovere bevægelsen Bærekraftige liv, som er startet på Landås i Bergen og som siden 2017 har haft sit hovedkvarter i netop Landås hovedgård, som bevægelsen nu kalder 'Lystgården'.

Bærekraftige liv

Bærekraftige liv blev etableret som et nabolagsinitiativ i 2011 med fokus på aktiviteter i det nære miljø i forstaden og det liv, som leves her med husholdning, fritidsaktiviteter og pendling. I det man kunne kalde hverdagsklimaaktivisme bruges hverdagens aktiviteter generelt som byggesten i en ønskværdig fremtid, når aktivisterne f.eks. sorterer affald, genbruger ting, har fokus på persontransport, laver køkkenhaver eller ændrer deres forbrugsmønstre, som en integreret del af hverdagen (Milkær 2022:166, 167). Bærekraftige liv er bygget op om lignende hverdagsnære aktiviteter i mindre netværksgrupper, som gennem aktiviteterne vil øge bevidstheden om den enkeltes «økologiske fotavtrykk» (Bærekraftige Liv, 2021). Disse aktiviteter kan f.eks. være æblesaftpresning, byttefest, fællespisning, brændehugning, cykelvedligehold eller forskellige kurser og foredrag om spiselige vilde planter, hønsehøld eller vegetarisk mad. Den første Bærekraftige liv gruppe ligger på Lystgården på Landås, men siden 2011 er der opstået grupper flere forskellige steder rundt omkring i Norge, ligesom der er etableret en paraplyorganisation: Bærekraftige liv Norge.¹

1. På Facebook er der i 2021 mindst 31 sider, der bruger 'Bærekraftige Liv' i titlen, ofte med en geografisk betegnelse efterfølgende, f.eks. 'Bærekraftige Liv Voss' eller 'Bærekraftige Liv i Bø', optalt 10/5 2021. FB-siderne har mellem 23 og 6100 følgere. Flest følgere har den side, der bare hedder 'Bærekraftige Liv', uden specifik geografisk betegnelse. Aktivitetsniveauet på siderne er svingende. Nogle har flere opslag om ugen og andre har ikke haft opslag i flere år. Sytten af Bærekraftige Liv-grupperne på Facebook er knyttet til bydele, forstæder eller mindre byer i og omkring Bergen: Arna, Flaktveit, Hellen, Kronstad, Landås, Løstakken,

Bevægelsen opfordrer til at holde «organisationsfaktoren lav», så ildsjælene ikke bliver spist op af formaliteter og opfordrer til, at eksisterende fællesskaber, som f.eks. nabolag eller skolekredse bør være centrum for aktiviteterne. Bærekraftige livs metode er først og fremmest skabelsen af fællesskaber, og bygger på en antagelse om at disse bedst skabes gennem fælles praksis. Tager man udgangspunkt i allerede eksisterende fællesskaber, kan man med bevægelsens egne ord ”nå de som egentlig ikke er så gira på miljø, men gjerne vil bli mer kjent med naboen” (Bærekraftige Liv, 2021). Derfor er der også eksplicit lige dele fokus på livskvalitet, bæredygtighed og sjov i bevægelsens grundlag og kommunikation: «Bærekraftige liv-nettverket er åpent for alle som vil gjøre verden bedre, grønnere og gøyere» (Bærekraftige liv, 2021). For Bærekraftige liv er bæredygtighed et bredt begreb, som omhandler alle livets aspekter, med særligt fokus på værdien af fællesskaber. Det eksplicite formål for bevægelsen er ikke politisk indflydelse gennem klassisk aktivisme, men et fokus på, at «handling skaber holdning» og «at mennesker som føler sig vel i fællesskapet har overskudd til å bidra positivt» (Bærekraftige Liv, 2021). Både paraplyorganisationen Bærekraftige liv Norge og den lokale gruppe Bærekraftige liv Landås haft til huse i Lystgården siden 2017, og bevægelsens lokale aktiviteter er centreret omkring huset og haven.²

Landås hovedgård som kulturarv

I 2017 da Landås hovedgård blev til Lystgården – hovedkvarter for den hverdagsklimaaktivistiske bevægelse Bærekraftige liv – havde huset både en status som fredet og en fortælling om: Landås hovedgård, Edvard Griegs sommerparadis og arnested for hans musikalske geni, med sig.

Til den fortælling hører nationalromantikens og 1800-tallets borgerskabs blik på landskabet som rekreation og en transformation af huset fra bondegård/hovedgård til det lyststed, som Bærekraftige liv påkalder forbindelser til. Navnet Lystgården henviser til den romantiske naturopfattelse, hvor netop 'lyst' prægede tilgangen til naturen og hvor borgerskabet indrettede lystgårde tæt på naturen eller flyttede i villaer i udkanten af byerne, for at kunne bruge haven og naturen som rekreation (Christensen, 2011:24, 25, 26). På trods af et spænd på næsten 100 år, hvor huset bl.a. har været almindelig bolig, trækkes der i valget af navnet og i etableringen af bevægelsens hovedkvarter en lige linje mellem Griegtidens naturopfattelse og Bærekraftige livs Lystgård.

Lystgården ligger i forstaden Landås, ca. 5 km fra Bergen centrum, på en nordvestlig skråning op mod Landåsfjeldet, med Ulriken skråt bag til den anden side og med front mod byen. Lystgården skiller sig ud fra resten af kvarteret, både i kraft af sin størrelse og sin placering på et for-

---

Meland, Minde, Nordnes, Nygård, Sydneshalvøen, Sandviken, Sletten, Ulset, Fyllingsdalen og Søreide,, Nattland og Sædalen og Alpetun/Skjold. Der findes desuden en oversigt over Bærekraftige liv-grupper på www.barekraftigeliv.no/bli-med#map, som omfatter 24 grupper. (tilgæet 11/5 2021)

2. Den organisatoriske tilknytning mellem Bærekraftige liv og Stiftelsen Lystgården er kompliceret og har udviklet sig over tid. Bevægelsen Bærekraftige liv opstod først og efterfølgende er Stiftelsen Lystgården kommet til, bl.a. for at kunne oprette et 'bærekraftigt mat- og kulturcenter' i huset Lystgården. Jeg vurderer, at det i denne sammenhæng ikke er vigtigt at gøre rede for, på hvilken måde enhederne juridisk hænger sammen eller ikke hænger sammen, da der er både et person- og aktivitetssammenfald mellem de to organisationer, ligesom de er placeret fysisk samme sted.

holdsvis stort åbent grønt område i den ellers tæt bebyggede forstad. Det er en hvid træbygning i to etager med sort tegltag bygget i slutningen af det 17. århundrede. Huset blev oprindeligt bygget i en enkelt etage og overetagen er bygget til i begyndelsen af det 19. århundrede (Bergen Byleksikon, 2001). Indkørslen er belagt med perlesten og en lav hvid træ-låge fører ind til haven bag huset. Denne er gennem de senere år sat i stand gennem dugnadsarbejde blandt aktivisterne i Bærekraftige liv Landås og fremstår som en velplejet lille park med grusgange, lave hække og blomsterbede. I den ene ende af haven har den lokale Steiner-skole bygget en træbænk hele vejen rundt om stammen på en stor gammel blodbøg og der hænger en gynges i træets grene. Der er strøet liggestole ud over plænen og der står et stort bålfad midt på græsset. Det er en have, som man opholder sig i. I den anden ende af haven, med fri udsigt over byen, ligger en udsigtsplads omkranset af høje gamle lindetræer. På græsskråningen foran huset er der et felt med små nyttehaver, som tilfører et rodet og farverigt udtryk, i hvert fald om sommeren, og ved husets venstre side er der i begyndelsen af det 19. århundrede tilbygget en lav rød staldbygning af træ, der nu fungerer som garage i stueetage og lagerum på første sal.

Landås hovedgård blev angiveligt fredet i 1927 ved en vedtaksfredning³. Allerede før fredningen diskuterede bystyret i Bergen husets status som «en bygning af kulturhistorisk værdi» i forbindelse med en diskussionen af reguleringsplanen for de østlige dele af Bergensdalen.

(Dagen, 1924:3) I juni 1925 henstillede bystyret i Bergen til, at reguleringskommissionen omarbejdede reguleringsplanen for området med hensyntagen bl.a. til Landås hovedgård og på petsiden i *Nationen* kan man under overskriften «Edvard Griegs Barndomshjem fredet» læse at «den vakre gaard Landaas ved Bergen, stod i fare for aa bli omgitt av skjæmmende bebyggelse», men at «Strøket nordenfor huset skal forbli ubebygget i temmelig stor utstrækning og tænkes vistnok aa lægges ut til park». (*Nationen*, 1925:9) Det rygtedes helt til Lofoten, at «kommunestyret har besluttet at frede Landaas Hovedgaard, Griegs barndomshjem». (*Lofotenposten*, 1925:4) På tidspunktet for fredningen var bygningens kulturhistoriske værdi knyttet til komponisten Edvard Grieg (1843–1907) og på trods af, at det måske er at trække det lidt langt at betegne Landås hovedgård

Figur 1: Lystgården på Landås. Foto Lone Ree Milkær, 2018

3. Efter den norske kulturminnelov, kan bygninger, der ikke er automatisk fredede, fordi de er fra før 1537, fredes ved enkeltvedtag og Landås hovedgård er angiveligt fredet ved et sådan enkeltvedtag. Det oprindelige fredningsvedtag kan ikke findes, men det fremgår af et brev fra fru Eliza Bentzon til Rigsantikvaren, som er modtaget d. 18/7 1927, at den meddelte fredning (gnr. 17, Brnr. 30 Landaas) gælder en "ubebygget, træbevoxt Tomt [...], hvorfor jeg formoder at Fredningen maa gjælde andet." (Rigsantikvaren jnr. 93/1927)

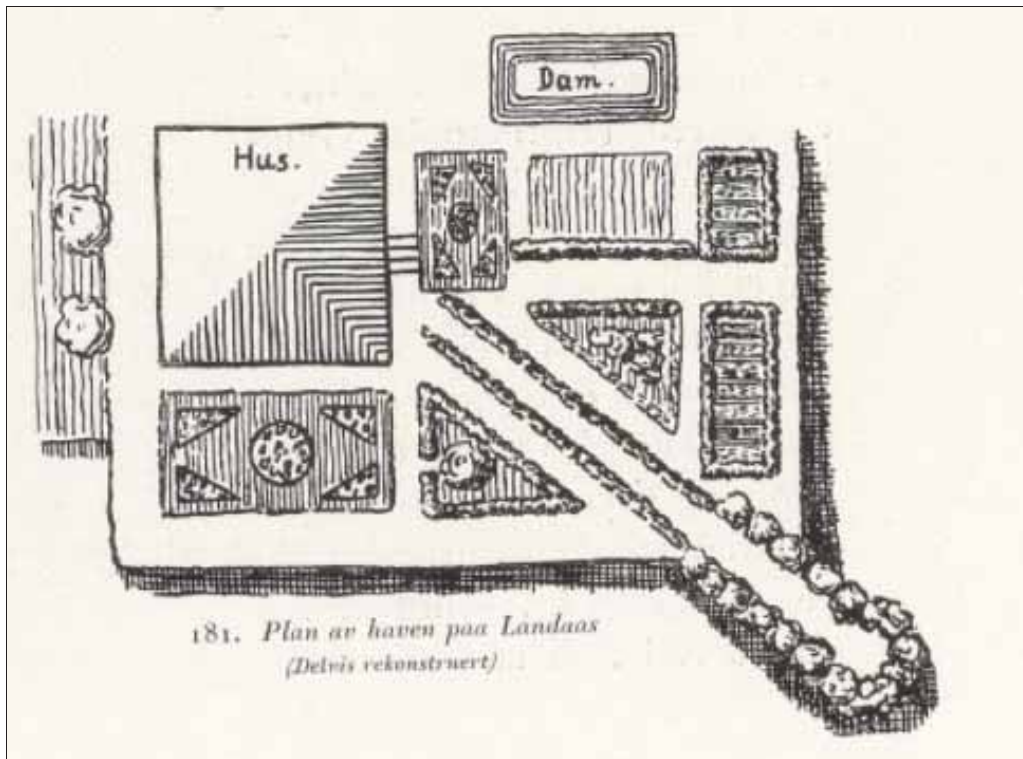
som Griegs barndomshjem⁴, kan forbindelsen til Grieg svært undervurderes i konstruktionen af Landås hovedgård som kulturarv. I diskussionerne om reguleringsplanerne i 1925 kan Grieg allerede ses som et latent element i husets status som «en bygning af kulturhistorisk værdi» eller det vi i dag ville kalde kulturarv.

Men tilknytningen til den verdensberømte komponist var ikke det eneste, som havde betydning for husets kulturhistoriske status i 1920'erne. I forbindelse med fredningen diskuteres det gentagende gange hvorvidt haveanlægget omkring hovedgården hørte med under bestemmelsen. I november 1927 henvender farver Jens Jensen (–1948), et medlem af familien som ejer Landås hovedgård, sig til Rigsantikvaren for at få udredt fredningens bestemmelser, specielt med henblik på haven. Ifølge Jensen fremgår det ikke tydeligt om haven på Landås er omfattet af fredningen, på trods af, at den, som han fremfører, er omtalt i «Schnitlers Norske Haver med Kortskitse og Beskrivelse af Haven», hvilket ifølge Jensen bør tale for havens fredningsværdige kvaliteter.

Frem til 1929 korresponderer Jensen med Rigsantikvaren, som først konstaterer, at fredningen udelukkende gælder for huset, men at «Den antikvariske bygnings[nævn] i et tilfælde som dette vil gjøre hvad den kan for at den gamle bygning med sit interessante haveanlæg kan blive bevart saavidt mulig uten skjæmmende og forstyrrende indgrep» (Rigsantikvaren jnr 115-B-1929). Efter flere breve fra Jensen til Rigsantikvaren følger en henvendelse, 2. dec., 1929, fra den Bergenske afdeling af Foreningen til Norske Fortidsmindemærkers bevaring, som

understreger at: «Selve haven er visstnok ikke hvad den var, men selv med sin nuværende tilstand er også den et meget interessant kulturminne som i høi grad fortjener at bevares for sin egen skyld, rent bortsett fra at den inngår som et ledd i det gamle vakre anlegg» (Rigsantikvaren jnr. 143-B – 1929, Ink. 4/12 1929). Dette får Rigsantikvaren til at svare, at man på det Antikvariske bygningsnævns møde d. 13 december er blevet enige om, at «I anledning af forespørsel angaaende omfanget af fredningen av Landaas i Bergen at uttale at anlegget saavel de gamle hus saa resterne av den gamle have i nævnte til[...] [...] ansees for et hele og saaledes gaaende ind under lovens bestemmelser». Helhedsopfattelsen af fredningens omfang er imidlertid glemt igen i 1948, da Jens Jensen afgår ved døden og Landaas Hovedgaard skal sælges af arvingerne. På en henvendelse fra overrettsakfører Per Hagelsteen svarer riksantikvarens kontor, at fredningen udelukkende gælder for bygningen (jnr 133 – B – 48), hvilket bekræftes i 1966 som svar på en henvendelse fra Bergens skattetakstkontor (jnr. 933-B/248-1966). På trods af at fredningen af haven er gået i glemmebogen, har sammenknytning af haveanlæg og Lystgård hængt ved. Når Bærekraftige liv beskriver haven som «Et solvendt hageanlegg i engelsk stil, som kan tilbakeføres til fordums prakt» og søger om ekstra millioner i prospektet for istandsættelsen af Lystgården, «For å sette i stand barokkhagen med rekreasjonsrom, dyrkningsarealer, grunnarbeider, natursteinsmurer, grusganger, planter, lysthus osv.» (Bærekraftige Liv, n.d.:3, 19) kan det ses som en direkte fortsættelse af Jens Jensens argu-

4. Fra 1850'erne og frem til 1873 var huset familien Griegs sommerbolig, hvortil de angiveligt hvert år flyttede fra deres hus i Strandgaten i Bergen centrum. Huset tilhørte Edwards forældre, så Edvard har ganske rigtigt tilbragt sin barndoms somre Landås.

Figur 2: Illustration fra *Norske haver i gammel og ny tid: norsk havekunsts historie med oversigter over de europæiske havers udvikling*. Om haven på Landaas kan man læse: *Haven på Landaas – formodentlig fra 18de aarh. – hviler paa en rektangulær, bred jordterasse, i hvis ene hjørne en kort allé skyter frem og runder sig av til et linde-lysthus paa opmuret fundament. Bedene er omlagt. I sin oprindelige én-etages form tør i allefald huset efter sit fortrinlige ornamentale utstyr i tidlig rokoko stamme fra omkring 18de aarh.s midte* (Schnitler 1916, 197)

mentation. Fordums pragt er blevet forskudt en smule fra 'formodentlig det 18. aarhundrede' i Schnitlers beskrivelse, som er citeret i billedteksten, til engelsk stil og barok i Bærekraftige livs, men appellen til kontinuitet er den samme. Det gælder også sammenknytningen af huset Landås hovedgård og det omkringliggende landskab, både af haven og placeringen af den 'ude på landet'.

Fra hovedgård til Lystgård

Forestillingerne om en unik og i litteraturen beskrevet havekultur og sammenhæng med

netop Edvard Grieg skaber forbindelser til en anden slags kulturarv end den rent hortonomiske. I avisartikler fra samtiden som refererer bystyrets diskussioner om Landås hovedgårds status som bevaringsværdig fremstod Grieg-tilknytningen, som vi allerede har set, helt central. I overvejelser knyttet til oprettelsen af Troldhaugen som Grieg-museum i 1928 sammenstilles Griegs tilknytning til Landås hovedgård med en naturopfattelse som kobles til hans nationalromantiske komponistvirksomhed. Det viser sig nemlig, at der i 1920'erne endnu findes rester af en lille hytte ved

hovedgården, som angiveligt har været Griegs første komponisthytte. I Bergens Tidende tirsdag d. 1. december 1925 kunne man læse om «Komponisthytten på Landaas hovedgaard»:

«Den anden hytte, hvorav vi i dag bringer et billed, er desværre nu helt forsvundet. Den stod øst for vaaningshuset paa Landaas hovedgaard. Her hadde Edvard Griegs mor i et ældre uthus latt indrede et litet værelse med to smaa vinduer, hvorfra man hadde en vidunderlig utsigt over smilende marker og Slettebaksvand, syd-over hele Bergensdalen og ytterst ute havet og øigaren. Det kan vel ikke være nogen tvil om, at guttens store naturfølelse, alt det norske som vi med stolthet ser gjenspeile sig i Griegs musik, her har faat sin første næring. Værelset var meget enkelt møblert, men det vigtigste, pianoet, manglet ikke.»
(*Bergens Tidende*, 1925:1)

Griegs «store naturfølelse» har, ifølge citatet, sin oprindelse netop på dette sted. Resterne af hytten stod godt nok ikke til at redde, men sammenhængen mellem Landås' smilende marker og den verdensberømte komponists nationalromantiske kompositioner var der ingen tvivl om. Statussen som arnestedet for Griegs geni, skal jeg komme tilbage til, for sammenhængen med dette bliver helt central for Bærekraftige livs kobling af bæredygtighed og kulturarv. Men vejen til den direkte sammenkobling af figuren Grieg og Bærekraftige liv har flere etaper, hvor et af de første skridt er at placere huset i en temporal kontekst gennem netop betegnelsen 'Lystgården' og de værdier, som er koblet til dette.

Bærekraftige livs Lystgård

Indtil 2015 fungerede Lystgården som bolig for den lokale præst på Landås, men i 2013 ønskede Bjørgvin bispedømmeråd at afvikle præsteboligen. I et brev til Bergen kommune skriver bispedømmerådet, at «Eiendommen, inkludert både hagen og bygningsmassen, har store kulturhistoriske værdier, og vårt ønske er, at disse gjennom bruksendring i større grad kan gjøres tilgjengelig for allmennheten i Bergen». Bispedømmet anbefaler i samme brev, at Bærekraftige Liv overtager Lystgården og skriver: «Vi er kjent med planene for Landås Lystgård som Bærekraftige Liv nå drøfter med kommunen og en rekke viktige samarbeidspartnere, og kan vanskelig tenke oss noen bedre bruk av denne eiendommen» (Thomassen, 2014:20). At bispedømmet på Landås var bekendt med planerne for huset henger bl.a. sammen med, at flere af initiativtagerne til Bærekraftige liv oprindeligt var ansat i administrative stillinger på bispekontoret, og at samme kontor påtog sig arbeidsgiveransvar for de ansatte i Bærekraftige liv, da bevægelsen først fik tilskud fra Bergen kommune. Om det var netop biskoppens henvendelse, som var afgørende, vides ikke, men Bærekraftige liv lejede Landås hovedgård i 2017 af Bergen kommune for et symbolsk beløb årligt, som indebærer, at bevægelsen skal stå for al vedligeholdelse af huset⁵. Som udgangspunkt fastholdes huset i en forvaltningforståelse af kulturarv af Bergen kommune, når det beskrives som havende «svært høy verneverdi» og bygningen «regnes som kulturminne av nasjonal verdi» og af byantikvaren beskrives Landås hovedgård som «[...]et kulturminne av både nasjonal og lokal betyd-

5. Lejeudgiften er på 1000 Nkr om året (Hovden, 2017)

ning» (Bergen Kommune, 2015:22).⁶ Landås hovedgård er indiskutabelt et bevaringsværdigt kulturminde set fra forvaltningens side. Det som kan diskuteres, og som bispedømmet giver sin mening til kende om, er, om Bærekraftige liv skal have tilladelse til at bruge huset og hvad, de må bruge det til? På samme måde som fredningsbestemmelserne helt konkret sætter rammer for, hvad der kan gøres med huset, fx når det gælder indretning og praktisk brug, sætter italesættelsen af huset som kulturarv også rammer for, hvordan bæredygtigheden kan udfoldes på Lystgården af Bærekraftige liv. Konstruktionen af Lystgården som kulturarv og de temporale forbindelser som bevægelsen skaber i og med sin praksis, skaber i sig selv forbindelser mellem kulturarv og bæredygtighed. I den proces tillægges kulturarv værdier, som er defineret ud fra et nutidsperspektiv (se f.eks. Selberg, 2014: 74–75). Kulturarv kan derfor ikke siges udelukkende at handle om nutiden eller udelukkende om fortiden eller om fremtiden. Kulturarv handler om forestillinger om fortiden og fremtiden i nutiden, og er konstruktioner af forbindelser i tid, som opfindes eller omformes i nutidens billede (Eriksen, 2014; Hafstein, 2009; Kirschenblatt-Gimblett, 1998; fx Kuutma, 2009). Derfor er konstruktionen af Bærekraftige livs Lystgård som kulturarv ikke knyttet til enten bærekraft eller kulturarv, men til begge dele. Som vi skal se, repræsenterer de forbindelser mellem kulturarv og bæredygtighed som denne rammesætning skaber i nutiden både muligheder og udfordringer for Bærekraftige liv.

Som en del af ansøgningsprocessen har Bærekraftige Liv i et såkaldt 'Forstudie', leveret til Bergen kommune i 2014, beskrevet de nødvendige arkitektoniske ændringer, som skal gøre huset anvendeligt til offentlige formål set fra deres perspektiv. Dette indebærer f.eks. en brandtrappe og en elevator til anden etage, at køkkenet i stueetagen udbygges, så det kan bruges som undervisningskøkken, at der bliver indrettet et køkken på første sal og at adgangsforholdene bliver forbedrede. (Bærekraftige Liv, n.d.:16–17) I Forstudiet er husets fredningsstatus sammenflettet med argumentationen for, at det skal være netop Bærekraftige liv, der skal varetage opgaven med, som de selv formulerer det, at «gi denne fredede perlen en meningsfylt rolle i vår tid» (Thomassen, 2014:29). Et centralt argument i forstudiet er, at netop Bærekraftige liv og den måde, de vil bruge huset på, giver ny mening til den fredede bygning og til det, at den er fredet:

«Konseptet for Lystgården tror vi gir mening til målet om vern gjennom verdig bruk av Landås hovedgård. Vår visjon muliggjør en meningsfylt bruk og allmenn tilgjengelighet av dette spesielle anlegget. For at det fredete bolig-anlegget skal være egnet for de aktivitetene vi beskriver må det skje en del vesentlige endringer. Disse har blitt drøftet i foreløpige – og uforpliktende møter med både Fylkeskonservatoren og Byantikvaren.» (Thomassen, 2014:22)

Når Bærekraftige liv henter fredningsved-

6. Bygningen er desuden i 2015 af Bergen kommune medtaget i en oversigt over 32 kommunale bygninger med kulturhistorisk værdi i Bergen (Bergen Kommune, 2015, p. 3). Bygninger er delt op i børnehaver, administrationsbygninger og kulturbygninger. Sidstenævnte er udover Landås Hovedgård: Barnas Kulturhus, Ungdommens Hus, Danckert Krohn seniorcenter, Lysverksbygget (KODE 4), Rasmus Meyers samlinger (KODE 3), Gamle Norges Bank, Latinskolen, Schøtstuerne, Siljustøl og Trolldhaugen.

taget frem, placerer de sig selv helt centralt som nutid og fremtid i den forbindelse som skabes til fortiden. De bruger samtidig fredningen aktivt som argument for, at huset skal tages i brug af netop Bærekraftige liv. Man kunne måske sige, at de aktiverer mindet om husets fredning. Et hus som i mange år har været privatbolig og dermed ikke fungeret som kulturminde eller kulturarv. At organisationen har fået de nødvendige tilladelser til at føre sine planer ud i livet, må betyde, at kommunen har vurderet, at planerne ikke indebærer 'væsentlige indgreb i kulturmindet', som der ifølge rigsantikvarens formuleringen ikke vil blive givet dispensation til.⁷ Med sin argumentation om, at der må væsentlige ændringer til, hvis huset gennem 'verdige brug' skal bevares som kulturminde indskriver Bærekraftige livs Lystgård sig i en kompleks bevaringsdiskurs, hvor forandring og en forestilling om kontinuitet er to sider af samme sag. For at kunne argumentere for 'værdig brug' af kulturmindet og dermed forandring, må Bærekraftige livs Lystgård først blive til kulturmindet Landås hovedgård, fremfor huset, der var præstebolig på Landås. Huset skal aktiveres som kulturarv, så Bærekraftige liv kan påtage sig ansvaret og identiteten som kulturarvinger.

Kulturarv findes ikke uafhængig af konkrete praksisser og aktører. Der er nogen, som skal påtage sig ansvaret for at bære arven videre, ellers bliver den aldrig nogensinde til en arv, men forsvinder blandt de tusinder af ting gennem tiden, som aldrig bliver husket (Christensen, 2011:18; jf. Noyes, 2006:30, 31). I samme proces som skaber kulturarv, skabes derfor også kulturarvinger (Eriksen, 2013:93).

Med "kulturarvens magi" skabes kulturarven af de mennesker, som påtager sig den som arvinger, samtidig med, at arvingerne skabes af konstruktionen af arven. Kulturarv skabes af subjekter gennem performative handlinger, i den forstand at de iscenesætter og fremviser steder, bygninger, genstande eller fænomener som kulturarv – som dermed kommer til at repræsentere et metakulturelt niveau, der rækker ud over de enkelte bygninger, genstande eller fænomener. Man kan sige, at subjektet kulturarving skabes af objektet kulturarv og vice versa (Eriksen, 2009: 479). Gennem sin praksis konstruerer bevægelsen Bærekraftige liv en kulturarv knyttet til et fire hundrede år gammelt hus i en forstad til Bergen og udnævner i samme proces sig selv til kulturarvinger ved at påpege, at netop deres praksis giver 'mening til målet om vern gjennom verdige bruk'. Når Bærekraftige liv påtager sig ansvaret for Lystgården som kulturarv, skaber de både en specifik version af kulturarven Lystgården og iscenesætter sig selv som arvinger. På den måde skaber de forbindelser til både fortiden og nutiden. At udråbe sig selv som arvinger skaber desuden en kulturel legitimitet, som gør at man som gruppe kan gøre krav på anerkendelse og respekt fra resten af samfundet (ibid.). Når denne autoritet er etableret opfattes den ofte som så selvfølgelig, at man ikke behøver at argumentere eksplicit for den (Eriksen, 2013:84). Kulturarven bliver på denne måde en facilitator af de værdier, der er knyttet til Bærekraftige livs bæredygtighedsbegreb.

---

7. «Alle inngrep i vedtaksfredete kulturminner krever dispensasjon fra regional kulturminneforvaltning. Det er ikke anledning til å dispensere for tiltak som innebærer vesentlige inngrep i kulturminnet.» <https://www.riksantikvaren.no/les-om/fredningsstatus/>

Figur 3: Landås hovedgård i 1870'erne.
Foto: Knud Knudsen, ubb-
kk-nbx-0503, Marcus UiB

'Ude på landet' – romantikkens Landås hovedgård

I publikationer produceret af Bærekraftige liv, enten i forbindelse med ansøgningen til Bergen kommune om at måtte overtage Landås hovedgård, for at tiltrække frivillige til bevægelsen eller få flere donationer eller samarbejdspartnere, har selve husets historie en prominent og selvfølgelig plads, gerne på en af de første sider (Bærekraftige Liv, n.d.; Gundersen *et al.*, n.d.; Thomassen, 2014). For eksempel ses på side 4–5 i en publikation, med titlen "Bærekraftige liv inviterer med på udviklingen af Landås hovedgård", et stort klassisk Knud Knudsen fotografi af den let genkendelig hovedgård. Billedet er ikke krediteret eller tidsfæstet i publikationen.

I baggrunden ser man det nederste af Landåsfjeldet dækket af skov og til venstre

på skråningen ses stakke af korn på en nyhøstet mark. Til højre for hovedgården skimtes en lade mellem træerne. I forgrunden ses tre mænd, to stående og en siddende, på en nyslået mark. Den ene er i skjorteærmer, de bærer alle tre hat og synes underligt uvirksomme. I 1870'erne, hvor billedet er taget, er dette et produktionslandskab, men de uvirksomme personer på billedet foran Lystgården kan lede tankerne hen på borgerskabets forflytning ud i det grønne. Ved brugen af dette billede som en del af den nutidige fortælling om «utviklingen af Landås Hovedgård» til Lystgården smelter bondens produktionslandskab og forestillinger om en nostalgisk bondekultur sammen med 1800-talsborgerskabets romantisk rekreative naturopfattelse, og skaber en forestilling om kontinuitet ved at skrives

ind i den samme fortælling. Den nutidige udokumenterede brug af det historiske foto, skaber et indtryk af, at huset har eksisteret i en ikke specifikt defineret fortid, som kredser om forestillingen om en frodig, både produktiv og rekreativ, natur; «et tidsbillede fra den gang Landås var et grønt landbrugsområde udenfor bykjerne», som der står ved siden af billedet (Bærekraftige Liv, n.d.). Med billedbrugen skaber Bærekraftige liv en forbindelse til et Landås, som i denne ikke specifikt definerede fortid var en del af landsbygden uden for Bergen – og ikke en pendlerforstad som i dag. Desuden trækker bevægelsen en lige linje til fortidsforestillingernes kombination af produktion og fritid. En stor del af aktiviteterne i Bærekraftige liv drejer sig om at se lokalområdet som ressourceområde for husholdningen, når der f.eks. er fokus på sankning af vilde planter i nærområdet eller dyrkning af kartofler i køkkenhaven. Dette kan kobles til forestillinger om en selvforsynende bondekultur, men med bevægelsens fokus på fællesskaber, livskvalitet og 'gøy', trækkes også på en forståelse af naturen som 'lyst', som kan knyttes til borgerskabets konstruktion af 'ude på landet' som rekreativt rum. Konstruktionen af lystgården som kulturarv bliver på denne måde vævet sammen med forestillinger om bæredygtighed i nutidens Landås, med en æstetiseret natur som bindeled. Naturtematikken og aktiviteter i naturen i sammenhæng med både produktion og fritid knytter fortid, nutid og fremtid sammen.

Kobling til borgerskabets lystgårdstradition, som tydeligst ses i Bærekraftige livs omdøbning af Landås hovedgård til Lystgården, findes igen i andre dele af

Bærekraftige livs kommunikation om og iscenesættelse af Lystgården. Her er et eksempel fra Lystgårdens profilbillede på Facebook⁸, som er et let kornet sort/hvid billede af nogle medlemmer af Griegfamilien, fotograferet i den let genkendelige kreds af lindetræer i haven på Lystgården. Kredsen af træer danner sammen med de tidstypiske personer et næsten ikonisk billede af 'borgerskabet i naturen ude på landet'.

Facebookbilledet er med til at etablere den ikke præcist definerede fortid, som fungerer som ramme om de fortidsforestillinger Bærekraftige liv aktiverer. Manden på facebookbilledet, virker i den bergensiske kontekst genkendelig med sit store hår og overskæg, men det er ikke Edvard Grieg, som er på billedet, det er hans bror John. Det er dog ikke væsentligt for det tidsbillede, som etableres via ikonografien, som trækker på associationer til bor-

Figur 4: Griegfamilien i lysthuset på Landås, fra venstre: John, Elisabeth, Gesine, Edvardine Kühle og Christiane Riis (fotograf ukendt)

8. Tilgæet d. 13/2 2018

*Figur 5: Haven på Lystgården, Landås.
Foto Lone Milkær, 2018*

Med Edvard Grieg som hjælper

Lystgården gemmer på flere immaterielle historiske værdier i tillæg til lindetræerne i haven. Historiske værdier der især knytter sig til fortællinger om Landås hovedgård som Griegfamiliens sommerhus. Det gælder bl.a. fortællingen om da komponisten Edvard Grieg blev skabt. Fortællingen om Lille Edvard og tilknytningen til Lystgården dukkede op i et af de første interviews, jeg lavede i forbindelse med mit afhandlingsarbejde. Interviewet var med en kvinde, som var en af de drivende kræfter bag Bærekraftige livs ansøgning om en etablering af et 'Bærekraftigt mat- og kulturcenter' på Lystgården og som var leder af dette kulturcenter, da jeg talte med hende (Thomassen 2013). I denne del af interviewet taler vi om, hvilke forestillinger om indhold og hvilke ambitioner, der er med Lystgården som mat- og kulturcenter. Som udgangspunkt vil jeg gerne vide noget om det hus, som vi sidder i, ambitionerne om et mad- og kulturcenter, og hvordan det skal være med til at skabe en bæredygtig fremtid.

Lone: Ja, sagde du noget om kultur? At det ... som også var en del af FNs bærekraftsmål. Kan du sige lidt mere om hvordan du ...?

Informant: Njaee, hva tenker du? Hva var det?

Lone: Hvordan kobler du kultur til ...?

Informant: Å, det ... her i Lystgården? Nei, det vi tror er, at det.. dette gamle huset her, har vært. Edvard Griegs gamle sommerparadis. Og familien til Edvard Grieg bodde her hele sommeren hele oppveksten, og han kom også tilbake da han var voksen og var mye her.

gerskabets lyststedskultur, eller for forbindelsen mellem tidsbilledet og Lystgården som etableres ved at bruge netop dette billede som profilmålede på Facebook. Her handler det ikke om præcist Edvard Griegs specifikke kobling til Lystgården, men om et valg af en version af fortiden, en iscenesættelse af en borgerlig fortid 'ude på landet' og en etablering af en forbindelse mellem denne fortid og nutiden, hvor der både trækkes på associationerne til Edvard Grieg som figur og det borgerskab, han repræsenterer. Her er det husets og havens ikoniske udseende, der sammen med de tidstypiske personer på billedet, der skaber en forbindelse mellem fortid og nutid. Kredsen af lindetræer findes stadig i haven på Landås og med den direkte visuelle forbindelse autoriseres stedet yderligere. Som det kan fornemmes er Edvard Grieg en central del af den kulturelle autoritet, som knyttes til konstruktionen af Lystgården som kulturarv og dermed en helt central figur i det fortidsbillede Bærekraftige livs skaber. Derfor skal vi nu se nærmere på figuren Griegs rolle i Bærekraftige livs forståelse af sig selv som kulturarvinger.

Så han begynte ... og det var også her han ble oppdaget av Ole Bull, så han startet sin [...] karriere her og kom også tilbake som voksen og skrev mye her. Så vi.. og familien hans hadde åpent hus. Så her var det diskusjoner og politikk og kultur og ja, mye som foregikk. Så vi ... når vi nå ... når dette huset har blitt tilgjengelig, så tenkte vi, dette huset vil vi ta i bruk og åpne for publikum og gi dette gamle huset her et nytt innhold da. Men samtidig ta vare på det gamle i veggene, det som er det som er tradisjonen her. [...]. (Interview 1, 24: 58,69)

Umiddelbart, når jeg spørger ind til den kulturelle del af et kommende bærekraftigt mat- og kulturcenter svarer informanten med en henvisning til en forestilling om fortiden og med en fortælling om begivenheder, som har fundet sted her. I informantens svar er det væsentlige at give ”dette gamle hus nyt indhold” og at ”tage vare på det gamle i væggene”. Det betydningsfulde er, at her i dette huset var der ’diskussioner og politik og ja, meget som foregik’. Dette ’som er traditionen her’ bliver præsenteret som en mulighed for fremtiden, hvor man på en og samme tid tildeler det nyt indhold og tager vare på ’det gamle i væggene’. I dette citat skriver informanten aktivt Bærekraftige liv ind i en temporal kontinuitet og påtager sig identiteten som kulturarving. Det nye indhold og det gamle i veggene væves i citatet sammen i forestillingen om det, der foregår på Lystgården og skal foregå der i fremtiden. Bæredygtigheden og kulturarven flettes ind i hinanden og bliver begge processuelle begreber, som binder fortid, nutid og fremtid sammen.

Dette «gamle i veggene» har tydeligvis at gøre med Edvard Grieg. I ud-

gangspunktet tillagde jeg ikke fortællingerne om huset og Edvard Grieg særlig betydning, men min nysgerrighed over for Lystgårdens Grieg-fortælling blev stærkere efterhånden, som jeg stødte på den igen og igen i alle dele af mit empiriske materiale, både i interviews med aktive frivillige i Bærekraftige liv, i skriftligt materiale produceret af organisationen for at promovere Bærekraftige liv, i officielle kommunale dokumenter, i ansøgningsmateriale skrevet af Bærekraftige liv til Bergen kommune og i den indretningen af selve huset, som Bærekraftige liv har stået for efter overtagelsen. Derfor vil jeg se nærmere på fortællingerne om Edvard Griegs forbindelse til Lystgården fra forskellige perspektiver og i forskellige versioner. Den overordnede tilgang er, at fortællingerne, i grænsefladen mellem ideer om bærekraft og Edvard Grieg som kulturarv bl.a. definerer et betydningsfelt af kulturel autoritet som en tillægsværdi.

Edvard Grieg repræsenterer, som romantisk komponist, en vigtig og attraktiv periode i både den nationale og den lokale historie, men er også et kulturelt ikon i sig selv og har en helt unik plads i både den nationale norske og i den bergensiske kulturhistorie, og som sådan behøver han ikke mange forklaringer. Han har en indlysende værdi som kulturarv i sig selv og Bærekraftige liv bruger en kulturarvsretorik til at definere sig som værende i samme kategori, når de med en fremmaning af forbindelsen til Grieg skriver sig selv ind i historien. Med et narrativt perspektiv kan man sige, at Bærekraftige Liv anvender Edvard Grieg som greimask aktant eller det som Vladimir Propp kalder en *dramatis personae*; det vil sige en gruppe af karakterer som er defineret ud fra deres narrative funktioner. En sådan karakterfunktion driver handlingen fremad

mod et mål (Propp 1968:xxvi; bl.a. Greimas 1971:799; se også Kverndokk 2020:152). Ifølge Propp og Greimas er der bare et lille udvalg af sådanne aktanter, der i blandt helten, hjælperen eller skurken (Greimas, 1974:308; Propp, 1968:79–80). Bærekraftige liv iscenesætter den internationalt berømte komponist med de lokale rødder som hjælper, og bruger hans kulturelle og temporale konnotationer til aktivt at skabe en forbindelse mellem bærekraft og kulturarv. Edvard Grieg er selvfølgelig en helt konkret historisk person og ikke som sådan en karakter i en fortælling, men i Bærekraftige livs anvendelse af Griegs historie, bliver han en karakter, som driver handlingen fremad mod Bærekraftige livs mål, som er at etablere en position med taleret i det norske samfund, som de kan bruge til at tale om bæredygtighed. Netop sammenvævningen af det specifikke og det generelle, og af det lokale og det nationale er en del af det, Bærekraftige liv vægtlægger, når de bruger fortællingerne om Grieg.

Ole Bull og Edvard Grieg – på Landås hovedgård

Udgangspunktet for fortællingerne om Edvard Grieg og Lystgården har forbindelser til historien fra Bergens Tidende fra 1925 om den forsvundne komponisthytte på Landås hovedgård. I de fortællinger, som jeg mødte i Bærekraftige liv, var det nemlig her på Lystgården på Landås, at Ole Bull kom ridende forbi og hørte Edvard spille klaver og, begejstret over hans store talent, overtalte hans forældre til, at han skulle sendes til konservatoriet i Leipzig. Det er ikke en hvilken som helst norsk

musiker, som kom ridende forbi. Det var selveste Ole Bull, som allerede i sin samtid var et nationalt ikon. Introduktionen af Ole Bull forstærker den nationalromantiske forbindelse og fortællingen er i sig selv et nøglemotiv i biografiske fortællinger om Grieg, og den optræder i talrige beskrivelser af hans unge år (Arbo, 1943:17). Grieg har angiveligt selv skrevet om oplevelsen i en skitse til sine erindringer:

«Afslutningen af min skoletid og dermed avskjeden fra hjemmet kom brattere enn jeg ante. Jeg var snart 15 år, men ikke nær nådd op til skolens øverste klasse. Så en sommerdag på Landås kom en rytter sprengende i strak galopp nede på veien. Han nærmer sig, stanser sin verdige araber og springer av. Det er ham, eventyrguden, jeg hadde drømt om, men aldri sett før: Det er Ole Bull. [...] Sin fiolin hadde han dessverre ikke med. Men tale kunne han og det gjorde han til gangs. Vi lyttet målløse til hans beretninger fra sine reiser til Amerika. Det var noe for barnefantasien. Da han så fik vite at jeg holdt av at komponere og fantasere, var der ikke noe at be for: jeg måtte til klaveret. Jeg begriper ikke, hva Ole Bull den gang kunne finne i mine naive barnetoner, men han ble meget alvorlig og talte sakte med mine foreldre. Hva her ble forhandlet, har ikke vært til min ugunst. Ti plutselig kom Ole Bull hen til meg, rystet meg på sin eiendommelige måte og sa: «Du skal til Leipzig og bli kunstner»» (Benestad and Schjelderup-Ebbe, 1980:37).⁹

9. Det er omdiskuteret, også i Grieg-biografien af Benestad og Schjelderup-Ebbe, som denne versionen af fortællingen stammer fra, hvorvidt den er sand eller bygger på myter og «hukommelsessvikt» fra Griegs side. Der er en del, der tyder på, at den ikke er det, men det er som sådan ikke relevant for denne analyse. (Benestad and Schjelderup-Ebbe, 1980, p. 37; Herresthal, 2009, p. 283)

Denne fortælling, med strakt galop, skulderklap og udsyn til et internationalt kulturliv i Leipzig, er central for Bærekraftige livs forbindelse til Landås hovedgård og for etableringen af Lystgården som et sted, der ikke er som andre steder, men et helt specielt sted, med afgørende betydning for udviklingen af både national kulturarv og bæredygtighed. I denne gengivelse af den originale fortælling, hvor det er Grieg selv, der erindrer den betydningsfulde episode, ses i øvrigt en kompleks sammenvævning af tidsdimensioner. I en bog fra 1980 gengives en fortælling som gamle Edvard Grieg fortæller om, hvordan lille Edvard blev til voksne verdensberømte Edvard. At fortællingen bruges aktivt af Bærekraftige liv i 2010'erne for at fremme et budskab om forbindelser mellem fortid og nutid, gør ikke sammenvævningen mindre kompleks. Fortællingen om Grieg bliver temporalt kompleks, fordi den fortælles både i en nutid, som er i slutningen af 2010'erne af Bærekraftige liv og i en fortid, der både er én biografi fra 1980 og Griegs egen skitse til en selvbiografi fra 1903. (Benestad and Schjelderup-Ebbe, 1980:31) Benestad og Schjelderup-Ebbe skriver i biografien 'Edvard Grieg: mennesket og kunstneren', at Grieg selv 'utbroderer [...] episoden' og tillægger den for megen betydning, og at hans bane som kunstner allerede var bestemt inden mødet med Bull. (Benestad and Schjelderup-Ebbe, 1980:37) Allerede den gengivede version af fortællingen fra 1980 var altså anderledes fortolket end Griegs egen version fra 1903.

Bærekraftige liv kobler Griegs kulturelle autoritet sammen med huset Lystgården som kulturarv gennem forskellige variationer af præcis denne fortælling om Edvard Grieg og Ole Bull. Som en del af forarbejdet til ansøgning om at gøre Lystgården til mat- og kulturcenter præsenterer Bærekraftige liv visionen om

Lystgården under overskriften «Drømmen om Lystgården. Edvard Griegs barndomsparadis på Landås kan bli hele byens lystgård». Ved hjælp af Grieg bliver der etableret en forbindelse mellem fortid, nutid og fremtid, som også legitimerer forbindelsen mellem hus og Bærekraftige liv alene ved at den bliver nævnt. At Lystgården er Grieg barndomshjem bliver et argument i sig selv, når bergenserne opfordres til at hjælpe med at trække det bæredygtige projekt i gang:

«Lystgården på Landås er en vakker eiendom, som ligger solvendt til bak Landås kirke. Dette var stedet Edvard Grieg tilbragte sine barndoms år. Det var også her Ole Bull oppdaget det unge talentet og sendte ham til Leipzig. Byggeteknisk har lystgården høy historisk verdi, og under de innvendige platene finnes blant annet unike veggmalerier. Et svært viktig og vernet kulturminne, og et av de få gjenværende lyststeder i Bergen.» (Nilsen, 2016)

Det ellers umiddelbart korte og kompakte citat er pakket med betydninger, men udfoldet viser det, hvordan Bærekraftige liv placerer bæredygtighed og Edvard Grieg i den samme fortælling med Lystgården som scene. Helt banalt etableres der umiddelbart en sammenhæng mellem to ellers uafhængige koncepter, udelukkende ved at fortællingen om Grieg og Lystgården konkret placeres indenfor samme forståelsesramme i en publikation med Bærekraftige liv som overskrift. I citatet sættes scenen med beskrivelsen af den smukke ejendom på den solvendte skråning, som man vist skal være bergenser for helt at forstå kvaliteten af, men det skinner tydeligt igennem, at her er tale om en særlig ejendom. Umiddelbart her-

efter bringes Grieg på banen. Det var her, han tilbragte sine barndomsår, men det var også her, hans talent blev opdaget af Ole Bull. Sætningen: «Det var også her Ole Bull opdagede det unge talentet og sendte ham til Leipzig» indeholder hele fortællingen om den dag den berømte norske violinist kom ridende på sin arabiske ganger til familien Griegs landsted, steg af hesten og hørte klavertonerne strømme ud i værelset. At fortællingen på denne måde kan rummes i en enkelt sætning indikerer, at den er så velkendt, at den ikke behøver at fortælles i sin helhed, men at læseren selv kan fylde den ud. Sætningen om Ole Bull og Leipzig placerer både et nationalt ikon og en åbning mod et internationalt miljø i den samme fortælling. Det vigtige at lægge mærke til i denne sætning er desuden det lille ord 'her'. Dette stedfæster fortællingen præcist til Landås hovedgård, som nu skal blive til Lystgården. Det var ikke bare i Bergen eller på Landås, at nationalikonet Edvard Grieg blev opdaget. Det var lige præcis her, i dette hus. Da det først er slået fast hvilken kulturhistorisk skelsættende begivenhed huset har været ramme om, fortsætter teksten i et mere nøgternt beskrivende sprog med at henvise til «byggeteknisk [...] høj historisk verdi» og at der «finnes [...] unike væggmalerier», som binder tråde til den allerede etablerede status som kulturarv. Her læner bevægelsen sig op af en forståelse af kulturarv som bygninger og artefakter. Og fastholder dermed forbindelsen til fredningen og til den kontinuitet, der ligger i kulturarvsstatussen.

Historien om lille Edvard og Ole Bull findes igen i en publikation udgivet af Bærekraftige liv med overskriften 'Visjonen' for Lystgården, men her i en længere version end i de foregående eksempler. Publikationen beskriver de planer, som

skal være med til at gøre Lystgården til et 'bærekraftigt mat- og kulturcenter', som tidligere er omtalt.

«Da Ole Bull steg av hesten utenfor familien Griegs sommerhus på Landås en sommerdag i 1858, visste han lite om at han denne dagen skulle oppdage en komponist av verdensformat. Da den unge Edvard satte seg ved pianoet og de første tonene fylte rommet, var det klart for Ole Bull at her var det et talent verdt å satse på. Her var en musiker som hadde potensiale til å bli noe stort. Et menneske som skulle gi verdifulle bidrag til verden.

Edvard Griegs barndomsparadis kan igjen bli et arnested for å utvikle mennesker og prosjekter som kan gi verdifulle bidrag til omverdenen. Det viktigste verden trenger nå, er mennesker som kan inspirere og dyrke kunnskap om bærekraft. Vi planlegger at dette gamle lyststedet skal bli hele byens lystgård. Kultur i mange avskygninger skal fylle huset, med matkultur som en viktig bærebjelke. Klima, miljø og bærekraft er alvorlige tema, men vi har tro på at det er mulig å gripe fatt i dette på en positiv måte.» (Gundersen *et al.*, n.d.)

De første to setninger af citater kender vi umiddelbart igen fra de foregående fortællinger. Faktisk er denne del af fortællingen så stiliseret, at den nærmest fungerer som en slags formel-begyndelse, som når eventyr starter med 'der var engang'. Ole Bull kommer ridende til Landås, stiger af hesten, Edwards toner fylder rummet og det står klart 'at her var det et talent verdt å satse på'. Men der er nogle vigtige tilføjelser, nemlig at her er tale om 'en komponist av verdensformat' og 'Et menneske som skulle gi verdifulle bidrag til verden'.

Edvard Griegs betydning er ikke begrænset til Lystgården, Landås, Bergen eller Norge. Den gælder i hele verden eller rettere den vil komme til at gælde for hele verden – og Ole Bull ser dette potentiale for at blive noget stort. Hele første del af citatet er en autorisering af Lystgården som et kulturhistorisk væsentligt sted, som vi har set tidligere, men nu også et sted med verdenshistorisk betydning. Derefter slås det fast, at Bærekraftige liv også har som ambition at bidrage med noget værdifuldt til verden, nemlig at være med til at løse klimakrisen og skabe bæredygtige lokalsamfund i en klimaforandret fremtid. I vores tid er der behov for, at samme slags værdifulde ting kan ske og i næste del af citatet lægger Bærekraftige liv op til, at Lystgården igen kan blive arnested for værdifulde bidrag til verden. Grieg bliver den figur, som får ting til at ske, når Bærekraftige liv bruger ham til at drive handlingen frem mod endemålet: at mennesker kan dyrke kundskab om bærekraft. Her kobles kultur og bærekraft direkte sammen i Bærekraftige livs fortællinger om sit eget virke.

Næste del af citatet er nærmest et coda, hvor det understreges, at Griegs barndomsparadis igen kan blive rammen om vigtige projekter. Det vigtigste for verden lige nu er bare ikke mennesker med talent for musik, det er mennesker med kundskab om bærekraft. Med udgangspunkt i 'verdifulde bidrag til verden' omformer Bærekraftige liv de værdifulde bidrag fra musik til viden om bæredygtighed, men holder fast i den kulturelle autoritet, som med Grieg som hjælper tilføres Lystgården. Samtidig viser de med det lille 'igen', når Lystgården igen kan blive arnested for at 'udvikle mennesker og projekter', at noget er gået tabt, som de påtager sig ansvaret for at genoprette. At fortællingen om Ole Bull og lille Edvard i sit barndomshjem bliver fortalt igen og igen i

forskellige sammenhænge viser, at det er en betydningsfuld fortælling i Bærekraftige livs fortælling om sig selv. Det viser også at fortællinger i sig selv er foranderlige og at betydningen af fortællinger, på samme måde som kulturarv eller bærekraft, forandres af den funktion de har for fortællerne. For bærekraftige liv bliver fortællingen om Edvard Grieg bl.a. til en del af opbygningen af en identitet som kulturarvinger. Lystgården er ikke stadig et arnested eller fortsat et arnested. Den skal igen blive et arnested. Der er sket et brud i kontinuiteten, som Bærekraftige liv påtager sig ansvaret for at genoprette. Lystgården bliver (re)etableret som et historisk sted med kulturel autoritet i samme proces. Bærekraftige liv påtager sig ansvaret som kulturarvinger og dermed retten til at definere arven. I denne proces bliver Lystgården, med Grieg som hjælper, til en magisk genstand, der ikke alene skaber et arnested for bærekraft, men skaber vilkårene for en bæredygtig fremtid.

Grieg som møblering i borgerskabets lystgård

Den kulturelle autoritet, der skabes med forestillingen om en romantisk naturopfattelse med tilknytning til bondekultur og borgerskabets lystgårdskultur i 1800-tallet præsenteret som en abstrakt tidsperiode, kombineres gennem fortællingerne om Grieg med den kulturelle autoritet, der tillægges Edvard Grieg og med ham en forestilling om en ret præcist defineret tidsperiode i slutningen af 1800-tallet. Denne 'Griegtidens romantiske bonde- og borgerskabskultur' som Bærekraftige liv iscenesætter sig selv som arvinger til fremvises f.eks. også gennem de valg, som er gjort i forbindelse med indretning af stueetagen på Lystgården. Her er møbler og udtryk holdt i en stil, som ligner slutningen af det 19. århundrede, med polstrede stole, store

spejle, blankt mahogni og lyskrone. På samme måde som Knud Knudsen fotografiet af Landås hovedgård og lindetræerne i det forrige afsnit, skaber indretningen en forbindelse til en udefinerbar fortid, som fortolkes af Bærekraftige liv som tids-epoken med 'lyststedskultur'.¹⁰ Bærekraftige liv vælger, også i indretningen af Lystgården, ikke bare at forbinde sig til fortiden, men til en helt specifik version af en forestilling af fortiden, som passer med fortællingerne om bevægelsen som arvtager til den borgerlige kulturs naturforståelse. I det lidt aflange og smalle rum, som i den ene ende er gennemgangen fra salen til haven, er der indrettet et lille bibliotek i en lav reol med bøger om bæredygtighed, med titler som 'Local Food', 'Gull eller grønne skoger?' og 'Vejen til grønne fællesskaber i byen'. Hele resten af rummet er en slags Grieg-udstilling og med placeringen af bæredygtighedsbiblioteket i samme rum bliver den umiddelbart umage sammenblanding af bæredygtighed og Grieg som kulturarv igen helt bogstavelig. På toppen af den lave reol ligger en mappe med kopier af avisudklip i plastiklommer. Titlen på mappen er 'Edvard Griegs koncerter i Bergen i «Landås-epoken» 1862-1873'. På væggene er ophængt en lille foto- og tekstudstilling om Edvard og Nina Grieg med fokus på deres tilknytning til Lystgården og om Griegs virke som komponist og pianist¹¹. Det er billeder af Edvard Griegs forældre, af Edvard og Nina i forskellige situationer, Knud

Knudsen billedet af Landås hovedgård udateret i sort/hvid og et større billede med flere medlemmer af familien Grieg. Her hænger en kopi af et håndskrevet digt fra Henrik Ibsen til Edvard Grieg¹², uddraget fra Griegs erindringer om mødet med Ole Bull, og flere avisudklip om Edvard og Ninas forestillinger i Bergen og om Griegs debutkoncert i Bergen.

Det er først og fremmest et bergensisk og Landåsrelevant udsnit af Edvard Griegs historie, men Grieg iscenesættes også som nationalhelt i den lille udstilling. Under et relief i guld, der forestiller Bjørnstjerne Bjørnson, hænger et lille billede af Griegparret sammen med Bjørnstjerne og Karoline Bjørnson. Billedet har overskriften 'Venner og nasjonsbyggere'. På det tilhørende skilt understreges det, at «Karoline og Edvard var bergensere, Nina halvt bergenser og Bjørnstjerne 'skapsbergenser'». Tilsammen skaber de ophængte billeder og tekster en bricolage over fortællingen om den store verdensberømte nationale komponist Edvard Grieg og om lille Edvard i sommerresidensen Landås hovedgård, og sætter fokus på, at koblingspunktet på skalaen lokal – global fandtes tidligere lige her på Lystgården. Med koblinger til Bjørnson, Ibsen og Bull placeres Lystgården i en helt central national position, ved hjælp af Grieg, og platformen til "diskussioner og politikk og kultur og ja, mye som foregikk" er fortid, nutid og fremtid vævet sammen, også gennem møbleringen af Lystgården.

10. Det skal i øvrigt bemærkes at indretningen af overetagen af Lystgården ser helt anderledes ud. Her er der lyse lædersofaer, skriveborde, et stort spisebord i rustikt træ, som står i skærende kontrast til det polerede mørke træ i underetagen og post-its på væggen. Dette understreger den iscenesatte indretning af underetagen.

11. Udstillingen er lavet af en nabo til Lystgården, med særlig interesse for Lystgårdens og Landås' historie. Vedkommende er interviewet i forbindelse med afhandlingen.

12. Til Edvard Grieg! Orpheus slog med toner rene ånd i vilddyr, ild i stene. Stene har vort Norge nok af vilddyr har vi og en flok af. Spil, så stenen spruder gnister! Spil, så dyrehammen brister! Rom 30/5 66. Henrik Ibsen

Figur 6: Udsnit af Griegudstillingen på Lystgården. Foto Lone Ree Milkær, 2017

Bærekraftige liv som bæredygtige kulturarvinger

Hvorfor snakker informanterne i mine interviews om Lystgården, når de skal præsentere Bærekraftige liv og aktiviteterne der? Det gør de bl.a., fordi kulturarv i Bærekraftige livs praksis fungerer som et redskab til at gøre abstrakte og almene ideer om bæredygtighed til noget konkret, materielt og noget som kan omsættes i praktisk handling. De to felter bærekraft og kulturarv forbindes konkret på flere forskellige måder gennem Bærekraftige livs praksis. Ved at etablere sig selv som arvinger til en specifik og værdibaseret kulturarv forbindes fortid, nutid og fremtid med Lystgården som scene. Dette sker gennem en natur- og bæredygtighedsforståelse knyttet til stedet Lystgården, som konstrueres gennem etableringen af huset Lystgården som kulturarv, gennem fortællinger om og performance af en borgerskabskultur personificeret af Edvard Grieg. Herigennem knyttes værdier som betydningsfuldhed, udvikling, globalisering og kontinuitet til begrebet bæredygtighed.

Både kulturarv og bæredygtighed indeholder som begreber en konstruktion af forbindelser mellem fortid, nutid og fremtid. Begge dele skaber dermed en forestilling om temporal kontinuitet, der indebærer en forestilling om uforanderlighed. Bæredygtighed bringer umiddelbart nutidens værdier med til en fremtid, ved at forudsætte at den findes mens kulturarven ved første blik henter værdierne fra en fortid frem i nutiden, men det gælder for bæredygtigheden som for kulturarven, at denne forståelse formes af, hvordan begreberne anvendes i nutiden. Denne forestilling om kontinuitet indebærer for begge begrebers vedkommende det paradoksale, at de både forbinder og forandrer. Kulturarven forandrer genstande eller handlingers status ved at binde dem til forestillinger om fortiden og dermed forandre deres funktion i nutiden, f.eks. forandres Landås hovedgård fra at være en beboelsesejendom til at være 'Lystgården, Edvard Griegs barndomshjem'. På samme måde indeholder bæredygtigheden en forventning om en forandret fremtid, som forandres af en bæredygtig praksis i nutiden. Hvis vi bibeholder en bæredygtig praksis fra nutiden, vil det forandre klimakatastrofernes fremtid til en bæredygtig fremtid. Samtidig er begge begreber normative og indeholder primært positive værdier som identitetsskabelse, sammenhæng eller kontinuitet, som følger med, når noget får tilskrevet egenskaben bæredygtig eller tilagt betegnelsen kulturarv.

Bærekraftige liv påberåber sig ikke eksplicit en status som arvinger til hverken lystgårdskultur eller Edvard Griegs nationalromantiske kompositioner, men gennem både deres materielle, narrative og performative praksis flettes kulturarvens kulturelle autoritet sammen med bæredygtighed.

tighedens værdisæt og bliver til en forståelsesramme, der med Grieg som hjælper knytter fortid, nutid og fremtid sammen. Etableringen af en status som kulturarvinger skaber desuden en position med taleret i det norske samfund og henvisningen til kulturarv gør, at Bærekraftige liv ikke behøver at argumentere yderligere for den ret, heller ikke når de praktiserer bæredygtighed. Kulturarv indeholder et stort potentiale for sociopolitisk kapital, skriver Kristin Kuutma (Kuutma, 2009:5) og ved at forstærke en eksisterende fortælling om huset på Landås som Edvard Griegs Lystgård hæver Bærekraftige liv stemmen og gør krav på definitionsretten til indholdet af kulturarven gennem at løfte en version af en fortid frem, nemlig lystgårdskulturen, hvor store ting kan ske. På den måde skaber de en platform, hvor store ting skal ske igen og betydningen af store ting glider uargumenteret fra borgerskabets kulturarv over i en bæredygtighedsdiskurs.

Koblingen mellem bæredygtighed og kulturarv kan synes som et sammenfald af tilfældigheder, f.eks. at 'Edvard Griegs barndomshjem' tilfældigvis lå i samme nabolag som Bærekraftige liv opstod i. Men denne artikel har vist, at tilfældighederne kan placeres i en meningsfuld sammenhæng og at identiteten som kulturarvinger giver Bærekraftige liv en selvfølgelig værdibaseret platform, som de bruger aktivt som hverdagsklimaaktivistisk bevægelse. De værdier, som knyttes til både kulturarv og bærekraft gennem Bærekraftige livs praksis autoriserer bevægelsens position og politiske udsagnskraft. Bevægelsen bliver på samme tid fortalere for en bæredygtighed, som de også praktiserer, og deltagere i den konstruktion af fortidsforståelser, som både på et kulturelt og samfundsmæssigt plan altid er

til diskussion, og som derfor altid er en magtplatform, der er til rådighed. Som kulturarvinger og deltagere i kulturarvsdiskursen indskriver Bærekraftige liv sig således i en konstruktion af kontinuitet baseret på forestillinger om både kulturarv og bæredygtighed.

Litteraturliste

- Arbo, Jens. 1943. *Edvard Grieg. 1843–15 Juni – 1943. Til Hundre-Årsdagen for Hans Fødsel*. Bergen, J.W. Eides Bogtrykkeri A/S, s. 12–29.
- Bakken, Kristin 2022. Samfunnsnyttig kulturarv – kva er det? *Nytt Norsk Tidsskrift* årg. 39, nr. 1, s. 95–100.
- Baadsvik, I.M. 2014. *Landås hovedgård og lystgård – fra kongsgård via kirkens jordegods til lystgård*. Bergen Byarkiv. URL: <https://www.bergenbyarkiv.no/aarstad/archives/landas-hovedgard-og-lystgard-fra-kongsgard-via-kirens-jordegods-til-lystgard/5069>.
- Bærekraftige liv 2021. *Noen må gjøre noe – og du er noen!* URL:<https://www.barekraftigeliv.no/> [tilgået 18. August 2021].
- Bærekraftige Liv 2021. *Velkommen! Starte bærekraftige liv i dit nabolag*. <https://www.barekraftigeliv.no/starte-barekraftige-liv-i-ditt-nabolag/> [tilgået 14. juli 2021].
- Bærekraftige Liv. (n.d.). *Lystgården, bærekraftig mat og kultur. Bærekraftige liv inviterer med på utviklingen av Landås Hovedgård*. URL: https://s3-eu-west-1.amazonaws.com/barekraftigeliv/lokallag/Land%C3%A5s/Lystg%C3%A5rden_presentasjon.pdf [tilgået 22 September 2022].
- Benestad, F. and Schjelderup-Ebbe, D. 1980. *Edvard Grieg – Mennesket og kunstneren*, H. Oslo, Aschehoug & CO.
- Bergen Byleksikon 2001. *Landås (gård)* |

- Bergen byleksikon*. URL: <http://www.bergenbyarkiv.no/bergenbyleksikon/arkiv/1427174> [tilgået 27. november 2018].
- Bergen Kommune 2015. *ANTIKVARISK DOKUMENTASJON Landås Hovedgård*. Skriftserinr: 2015-2/33. Bergen, Byantikvaren. URL: https://www.bergen.kommune.no/bk/multimedia/arkiv/00246/Land_s_hovedg_rd-An_246657a.pdf [tilgået 22 September 2022]
- Bergens Tidende*. 1925. Minder om Edvard Grieg. Bør 'Komponisthytten' paa Elsero skjænkes til Troldhaugen? Komponisthytten paa Landås hovedgaard. Bergen, Bergens Tidende.
- Brundtland, Gro. H. *et al.* 1987. *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*. New York, UN.
- Christensen, Arne Lie, 2011. *Kunsten å Bevare. Om Kulturminnevern Og Fortidsinteresse i Norge*. Oslo, Pax forlag,.
- Dagen* 1924. Bystyret bemyndiger formandskapet til at opta nye laan paa indtil 7 mill. kr., Bergen, Dagen s. 3.
- Eriksen, Anne. 2009. Kulturarv og kulturarvinger. *Nytt Norsk Tidsskrift*, Årg. 26, nr. 03–04, s. 474–480.
- Eriksen, Anne. 2013. Tradisjon og kulturarv. I Ronström, Owe, Drakos, G. and Engman, J. (Eds.), *Folkloristikens Aktuella Utmaningar. Vänbok till Ulf Palménfelt*. Visby, Gotland University Press, s. 79–97.
- Eriksen, Anne. 2014. *From Antiquities to Heritage: Transformations of Cultural Heritage*. New York, Oxford, Bergahn Books.
- Greimas, Algirdas J. 1971. «Narrative Grammar: Units and Levels», *MLN*, Vol. 86 No. 6, s. 793–806.
- Greimas, Algirdas J. 1974. *Strukturel Semantik*, Borgen, København.
- Gundersen, G.A., Olsen, M.K., Dahl, Gunn Synnøve, Thomassen, Liv Karin L. (prosjektleder for Lystgården). (n.d.). *Visjon Lystgården*. Upubliceret materiale
- Hafstein, Valdimar.T. 2009. Collectivity by Culture Squared. *Arv. Nordic Yearbook of Folklore*, Vol. 65, s. 11–23.
- Herresthal, H. 2009. *Ole Bull. Teaterdirektør, Koloniherre Og Norskdømsmann 1848–1862*, Oslo, Unipub.
- Hovden, A.E. 2017. Hun er bydelens forkjemper. *Bergens Tidende 15. desember 2017*, Bergen, Bergens Tidende. URL: <https://www.bt.no/btmagasinet/i/6njzyo/hun-er-bydelens-forkjemper>
- Kirschenblatt-Gimblett, Barbara. 1998. *Destination Culture: Tourism, Museum and Heritage*. Berkeley University of California Press.
- Kuutma, Kristin. 2009. Cultural heritage: an introduction to entanglements of knowledge politics and property. *Journal of Ethnology and Folkloristics*, Vol. 3 No. 2, s. 5–12.
- Kverndokk, Kyrre. 2020. Talking about Your Generation: 'Our Children' in Climate Change Discourse. *Etnologia Europaea*, Vol. 50 No. 1, s. 145–158.
- Løkka, Nanna og Ole Marius Hylland 2014. Kulturarv som kulturpolitikk. Innledning 2/2014. *Nordisk Kulturpolitisk Tidsskrift*, vol. 17, Nr. 2-2014 s. 164–167
- Magnussen, Kristin, Sveinung Krokann Berg, Karin Ibenholt, Herdis Hølleland og Knut Fageraas 2016. *Indikatorer for kulturarvens samfunnsnytte*. 2016/54. NIKU Norsk Institut for kulturminneforskning.
- Milkær, Lone Ree 2022. Downscaling Climate Change through Local Sustainability Everyday Climate Acti-

- vism in a Suburban Neighbourhood in Bergen, Norway. *Ethnologia Scandinavica* Volume 52, 2022, s. 165-184.
- Nationen*. 1925, «Edvard Griegs Barn-domshjem fredet». 20. juni 1925, s. 9.
- Nilsen, Anders.W. 2016. *Drømmen om Lystgården*, URL: <https://medium.com/lystgården/drømmen-om-lystgården-884f21c5edba> [tilgået 30. oktober 2018].
- Noyes, Dorothy. 2006. The Judgment of Solomon: Global Protections for Tradition and the Problem of Community Ownership. *Cultural Analysis*, Vol. 5, s. 27–56.
- Propp, Vladimir. 1968. *Morphology of the Folktale*. Bloomington Ind, Research Center Indiana University.
- Selberg, Torunn 2008. 'Vår' kulturarv – politisk myte eller realitet? *Kirke & Kultur* 1/2008
- Selberg, Torunn. 2014. Fortellingen i kulturarvsprosesser. I Hans-Jakob Ågotnes, Randi Barndon, Asbjørn Engevik og Torunn Selberg (red). *Når Industri-samfunnet Blir Verdensarv*. Oslo, Spartacus Forlag/Scandinavian Academic Press, s. 75–93.
- Thomassen, Liv-Karin. L. 2013. *Søknad om forprosjektmidler til: Landås Lystgård – et bærekraftig mat og kulturcenter*, Bergen. Bergen kommune, saksnr. 201322057, dok. nr. 1.
- Thomassen, Liv-Karin. L. 2014. *Lystgården, Bærekraftig Mat Og Kultur. Forstudie*, Bergen. URL:[https:// s3eu west1.amazonaws.com/barekraftig-liv/lokallag/Forstudien_skjerm-utgave.pdf](https://s3eu-west1.amazonaws.com/barekraftig-liv/lokallag/Forstudien_skjerm-utgave.pdf)
- Webkilder:
- lovdata.no/dokument/NL/lov/1978-06-09-50
- riksantikvaren.no/Veiledning/Hva-betyr-ulik-vernestatus
- stortinget.no/no/Sakerogpublikasjoner/Stortinget/forhandlinger/Lesevisning/?p=1920&paid=3&wid=a&psid=DIVL185&s=True